

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

CSEPELI GYÖRGY

A magyarok mint mások

Az egyes nemzetekre vonatkozóan kialakult társadalmi reprezentációkat szokásosan tükörmetaforával jelölik. Az adott esetben e metaforával azonban óvatosan kell bánnunk. A szociálpszichológiai eredményekre építő episztemológia számára a társadalmilag létrehozott tárgyakra vonatkozó megismerés és a tükrözés rokonítása jóval inkább a cáfolandó, mintsem a bizonyítandó hipotézisek sorába tartozik. Ha a társadalmilag teremtett tárgyakra vonatkozó képek valamit egyáltalán tükröznek, az nem a tárgy, hanem a tárgy és a megismerő közötti viszony.

Igy van ez akkor is, ha személyek egymásra vonatkozó képmásait vizsgáljuk, de még inkább így van, ha csoportok csoportokra vonatkozó képeire vagyunk kíváncsiak. Kétség sem férhet hozzá, hogy az egyes nemzetekről más nemzetek körében életre kelt képek a csoportok közötti képek egyik, e cikk szempontjai szerint kiváltképp fontos alesetét képezik.

A nemzetek egymásról kialakított és forgalmazott képeinek vizsgálata szokásosan két síkon zajlik.

Az első sík esetében a nemzeti identitás tudattartalmainak kidolgozására, forgalmazására, átalakítására szakosodott kommunikációs rendszerre összpontosul a vizsgálat. A szellem emberei hivatásszerűen vállalkozhatnak és vállalkoznak is arra, hogy leírják, összefoglalják, rendszerezék az egyes nemzetekre vonatkozó jellemzőket, melyek eredményeként sokszor színvonalas, szellemes megfogalmazásokkal teli, magas erkölcsi szempontokat tartalmazó nemzetkarakterológiai munkák születnek. Más esetekben a színvonal alacsony, az erkölcsi szempontok hiányoznak. Az első esetre jó példa a Szekfű Gyula szerkesztésében 1939-ben Magyarországon megjelent „Mi a magyar?” kötet, a másik esetre a háborús propagandairatok bőségesen szolgáltatnak példát.

A magyar történet- és irodalomtudomány témába vágó sok kiváló feldolgozása közül megemlíthetjük Juhász Gyula, Jeszenszky Géza, Frank Tibor, Fried István, Czigány Lóránt munkáit, miként ide tartozik Kristó Gyulának a Tiszatáj 1998. áprilisi számában publikált dolgozata is.

A vizsgálódás másik szintje az elit kommunikációs működése alatti kommunikációs szerveződésre szorítkozik. E szerzőtlen, sok szempontból a folklórhoz hasonlítható kommunikációs fórumon a mindennapi tudás szerkezetei érvényesülnek, melyek szükségképpen a gondolati leegyszerűsítésnek, az érzelmi polarizációnak, a könnyen kommunikálhatóságnak kedveznek. Az első szint a nemzetképek színtere, a másik szint pedig a nemzeti sztereotípiák tartománya (Lendvai, 1996).

A két szint természetesen nem független egymástól. A nemzetek egymásközi viszonyainak komplex elemzése során nyilván figyelembe kell venni a kölcsönhatásokat, visszahatásokat. Jelen cikkben azonban vizsgálódásunkat a második szintre korlátozzuk.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a nemzeti sztereotípiák megismerési értékét eleve behatároljuk és bíráljuk, akkor az akadémiai érdeklődés mindenre nyitott szempontjain kívül vannak-e más szempontok, amelyek szerint érdemes-e velük foglalkozni? Úgy gondolom, hogy a modern tömegtársadalom feltételei között a válasz mindenképpen igenlő. A nemzeti sztereotípiák a közvélemény részét képezik, s a közvélemény e társadalmakban a politikai élet hathatós formálója. Következésképpen az egyes nemzetek sorsát befolyásoló korábbi és mai döntéseket sokkal jobban megérthetjük, ha ismerjük azt az adott korban és körben magától értetődőként feltételezett tudást, amely nolens-volens befolyásolhatta a szóban forgó döntést. A magyar történelemre gondolva, egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy a magyarokra vonatkozó, de tőlük független kívülálló nem magyar politikusok döntéseit az adott politikus fejében élő magyar-kép és magyar-sztereotípiá befolyásolta. Ha csak a most letűnő századra gondolunk, belátható, hogy ezeknek a döntéseknek a száma sajnálatosan nagy számú volt.

De van egy másik gyakorlati szempont, mely szintén a saját nemzeti csoportra vonatkozó, más nemzetek körében táplált nemzeti sztereotípiák gondosan tanulmányozása mellett szól. A globalizáció, a nemzetközi integráció, a felgyorsult migráció következtében az egyes nemzetek tagjai közötti mindennapi kapcsolatok többszöröződtek.

E kapcsolatok hozadéka nem feltétlenül a harmónia lehet.

Sok esetben, például a kisebbségi jogok biztosítása, a behatolásként észlelt kulturális és gazdasági expanzió, a xenofóbiát szülő migráció esetében konfliktusok keletkeznek, melyek kezelése, elviselése, esetlegesen megoldása azon is múlhat, hogy egy-egy nemzet mennyire van tisztában azzal, hogy miként, milyen reprezentációkban van jelen más, vele kapcsolatban álló más nemzetek tagjainak körében.

Harmadik gyakorlati összefüggésként említjük, hogy bár korlátozott, és nagyon közvetett módon, de a sztereotípiák befolyásolhatók, alakíthatók. Ahhoz, azonban, hogy egyáltalán gondolkozhassunk erről a feladatról, tudnunk kell, hogy mi az alap, amelyre építhetünk, illetve mi az, amit előbb le kell rombolnunk.

Ebben a cikkben természetesen nincs tér arra, hogy a magyarság más nemzetek közvéleményében élő reprezentációit a maguk teljességében kibontsuk és bemutassuk. Inkább illusztrációszerűen, egy később elvégzendő munka kiteljesedésének reményében csak arra teszünk kísérletet, hogy néhány példán bemutassuk, mit gondoltak és gondolnak egyes országokban az emberek a magyarokról. Az illusztráció részben régebbi, részben újabb eredmények bemutatását foglalja magában. Tudnunk kell azonban, hogy a sztereotípiák élettartamát évszázadokban mérik.

A csoportokra vonatkozó sztereotípiák világában élesen elkülönítik a saját csoportokra érvényesen kidolgozott és forgalmazott sztereotípiákat (autosztereotípiák) és a más csoportokra vonatkozó sztereotipikus képzeteket (heterosztereotípiák). A két változat nem feltétlenül független egymástól, de ebben a cikkben elsősorban a magyarok különböző nemzetek körében kialakult és szociológiai eszközökkel feltárt heterosztereotípiáival foglalkozunk.

A sztereotípiák leíró és értékelő elemeket tartalmaznak, az utóbbiak túlsúlya mellett. Az értékelő elemek túlsúlya teszi lehetővé, hogy idegenekkel találkozáskor sztereotípiákkal

típiái birtokában az ember gyorsan és határozottan döntést tudjon hozni arra vonatkozóan, hogy kerülje vagy keresse az idegen társaságát.

Az idegenség a különbségéztetés minősített esete, ami a mérceként használt saját csoporthoz képest érzett távolságot is magába foglalja. Az idegenségben megidézett társadalmi távolság érzése skálával mérhető.

Elsőként a huszadik század első harmadában, az Egyesült Államokban végeztek olyan vizsgálatokat, amelyek célja a különféle nemzeti csoportokra vonatkozóan kialakult heterosztereotípiák vizsgálata volt. A leghíresebb, Katz-Braly féle vizsgálatban a magyarok nem szerepeltek a megítélésre felkínált nemzetek listáján. Ott volt azonban a *magyar* név egy 1928-as vizsgálat kérdőívén, melynek megkérdezettjei az amerikai társadalom széles rétegeiből kerültek ki. A kérdés célja nem a sztereotípiák felderítése, hanem a társadalmi távolságéztetés mértékének feltárása volt. A társadalmi távolságéztetést Bogardus által kidolgozott skálával mérik. A skála a maximális közelség és a maximális távolság értékei között húzódik. Az 1. táblázat a maximálishoz képest 1 fokkal enyhébb, de még mindig meglehetősen távolságtartó attitűd szerint mutatja be az egyes nemzeti csoportok rangsorát.

1. TÁBLÁZAT

Az amerikaiak társadalmi távolságéztete 1928-ban egyes nemzetekkel szemben. (A számok azok %-át mutatják, akik az adott nemzet tagjainak nem adnának amerikai állampolgárságot.)

amerikaiak	1,2
angolok	1,7
kanadaiak	2,0
francia kanadaiak	5,2
írek	4,7
franciák	4,6
dánok	5,4
svédok	5,5
németek	9,8
finnek	15,6
olaszok	19,3
oroszkok	22,9
lengyelek	24,4
portugálok	22,3
románok	26,6
magyarok	27,3
feketék	30,3
Fülöp-szigetekbeliek	34,0
csehszlovák	35,5
görögök	36,6
japánok	41,3
mexikóiak	45,9
törökök	65,2
hinduk	66,2
kínaiak	67,6

Forrás: Hartley 692.

A kérdőívben megítélésre felkínált 25 nemzetnév között a magyarok láthatóan a középmezőnyben helyezkednek el. Az amerikaiaktól a húszas években láthatóan saját maguk illetve a kanadaiak álltak legkevésbé távol. Ezt követően a nyugat- és észak-európaiak voltak a legelőnyösebb helyzetben, és csak utánuk következtek a közép-kelet-európaiak valamint a dél-európaiak.

Feltételezhetjük, hogy a magyarokkal kapcsolatos távolságérzést láthatóan nemcsak a speciális nemzeti megítélés, hanem a regionális hovatartozás is befolyásolja. Amerikai szemmel nézve a románok és a magyarok között nincs sok különbség. A csehszlovákok viszont rosszabbul állnak, megítélésük a görögökéhez hasonló.

A magyarok amerikai megítélését egyfelől az határozza meg, hogy Európának amerikai szemmel nézve eleve idegenebbnek tűnő felén élnek, másfelől sajátos, csak a magyarokra vonatkozó megítélések is szerepet játszhatnak. E megítélések sztereotipikus tartalmára utalhat az amerikai angol nyelv szavait tárgyaló Webster szótárban szereplő, a Hungarian-ból eredeztethető 'hunky' szó 'izompacsirta' jelentése.

Ujabb vizsgálatok hiányában az amerikaiak magyar-sztereotípiáiról többet nem mondhatunk. De mint arra utaltunk, a sztereotípiák rendkívül makacs jelenségek.

Az egyes európai országok közvéleményében élő magyar-sztereotípiák rendszeres és szisztematikus vizsgálata hiányzik. Mindössze egy vizsgálatot ismerek, melyet Lendvay Judit végzett 1982-ben Burgenlandban. A kutatás tapasztalatai szerint a megkérdezett osztrákok 82 %-a szerint a magyarok forróvérűek. A túlnyomó többség ezen kívül a magyaroknak túlzott nemzeti büszkeséget rótt fel.

Ugyancsak uralkodó nézet volt a megkérdezett osztrákok között, miszerint a magyarok könnyelműek, szórják a pénzt, és tehetetlenek, passzívak.

A hidegháború évtizedei alatt inkább az ideológiai és politikai különbségek által megosztott kétpólusú világ egymással szemben álló felei között kialakult képeket vizsgálták, melynek során háttérbe szorult, vagy egyenesen lehetetlen volt a más történelmi logika szerint létrejött nemzetek egymásközi viszonyainak kutatása. Különösen ez volt a helyzet Európa keleti felén. Kivételnek számított Lendvay Judit imént idézett vizsgálata, melynek eredményei nem is kapták meg érdemük szerint a nyilvánosságot.

Európa politikai és ideológiai megosztottsága 1989–90-ben megszűnt. Ezt követően fellendültek a különböző összehasonlító vizsgálatok. A nyugat-európai országok összehasonlító közvélemény-kutatását irányító *Eurobarométer* 90-es években végzett vizsgálatai szerint Magyarország a többi közép-kelet-európai országhoz képest Nyugat-Európában a legpozitívabban megítelt országok sorába tartozik. Annak alapján vonhatjuk le ezt a következtetést, hogy a megkérdezettek Magyarországot a legkívánatosabb potenciális EU tagként tartják számon.

A Szonda Ipsos a 90-es években az elsők között végzett egy öt közép- és kelet-európai országra kiterjedő reprezentatív közvélemény-kutatást, melynek egyik témája érinti a magyarokhoz való viszonyt.

A 2. és a 3. táblázat azt mutatja, hogy négy közép- és kelet-európai országban a közvélemény miként látja Magyarországot az együttműködés kívánatossága, valamint a konfliktus valószínűsége szempontjából.

2. TÁBLÁZAT

A magyarokkal való együttműködési készség Közép- és Kelet-Európában 1992-ben

Lengyelország	2, 5
Cseh-Szlovákia	2,2
Oroszország	3,1
Ukrajna	3,1

(minél kisebb a szám, annál nagyobb az együttműködési készség)

Forrás: Fischer-Levendel, 96.

3. TÁBLÁZAT

Magyaroktól való félelem Közép -Kelet-Európában 1992-ben

Lengyelország	3,8
Cseh-Szlovákia	1,7
Oroszország	3,2
Ukrajna	3,0

(minél kisebb a szám, annál nagyobb a félelem)

Forrás: Fischer-Levendel, 97.

A táblázatokból egyértelműen kitűnik, hogy mind a harmónia, mind a konfliktus esélyeit a téri közelség befolyásolja. A csehekben és a szlovákokban él leginkább a magyarokkal való együttműködési készség, miközben ugyanők tartanak leginkább attól (s mint utóbb kiderült, nem is alaptalanul), hogy a közeli jövőben konfliktusba kerülnek a magyarokkal. A lengyelek magyarokhoz való közelségérzetét ez az ambivalencia nem színezi. Az oroszokból és az ukránokból ugyancsak hiányzik az ambivalencia, de ők a magyarokkal nem igen számítanak együttműködésre.

Edwin Poppe 1995-ben hat közép- és kelet-európai országban nézte meg, hogy milyen nemzeti auto- és heterosztereotípiák élnek középiskolások körében. Módszere abból állt, hogy minden egyes nemzet esetében megkérdezte, hogy az adott nemzeti csoport hány %-ára jellemző az adott sztereotípiá elem.

A sztereotípiá elemekre vonatkozó válaszok közötti korrelációs számítás azt mutatta, hogy a sztereotípiák két fő szerkezeti pillérre épülnek. Az egyik pillér a kompetencia, a másik a moralitás. A kompetencia körébe tartoznak az olyan tulajdonságok, mint az értelmesség, tehetségesség, ügyesség, míg a moralitás a társas és erkölcsi tulajdonságok sorából épül föl.

Mielőtt a magyarokra vonatkozó eredményeket bemutatnánk, vessünk egy pillantást a 4. táblázatra, ahol az egyes megítélt nemzeti csoportokra vonatkozó arányokat látjuk mind a kompetencia, mind a moralitás témakörében.

4. TÁBLÁZAT

Nemzeti heterosztereotípiák közép-kelet-európai középiskolások körében (a számok a megítélők %-át mutatják)

	kompetencia	moralitás
németek	70	56
angolok	66	55
olaszok	65	53
csehek	56	53
magyarok	56	52
lengyelek	55	51
oroszkok	54	49
bolgárok	51	46
beloruszok	51	44

Forrás: Poppe, Table 5.2.

A táblázatból látható, hogy akár a kompetenciát, akár a moralitást nézzük a magyarok átlagosan a középmezőnyben helyezkednek el. Miként a jóval korábbi és más módszerrel kapott amerikai eredmények esetében is láttuk, itt is felismerhető a regionális hatás. A közép-európai nemzetekhez viszonyítva a nyugat-európaiak megítélése rendre kedvezőbb, a kelet-európaiaké pedig rendre kedvezőtlenebb.

Ha arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az egyes nemzeti csoportokban a magyarok miként szerepeltek, akkor az 5. táblát kell megnéznünk.

5. TÁBLÁZAT

A magyarok sztereotipikus megítélése 1995-ben öt közép-kelet-európai ország középiskolásai körében (a számok a megítélők %-át mutatják)

	kompetencia	moralitás
oroszkok	54	54
beloruszok	58	56
bolgárok	56	49
lengyelek	50	55
csehek	54	53

Forrás: Poppe, Table 5.3.

A magyarokat a belorusz, orosz és cseh középiskolások látják a legkedvezőbb megvilágításban. A lengyel középiskolások a magyarok szociabilitását és morális tulajdonságait többre értékelik mint kompetenciájukat. A bolgárok esetében a helyzet fordított.

Huncsik Péter és munkatársai 1993-ban úttörő szociológiai vizsgálatot végeztek Szlovákiában, melynek célja többek között a szlovákokban élő magyar-sztereotípiák feltárása volt. A vizsgálat újszerűsége abban volt, hogy a megkérdezettek mintáját aszerint bontották, hogy rendszeresen van-e vagy nincs-e alkalmuk találkozni magyarokkal. Ennek megfelelően az egyik alminta Dél-Szlovákiában élő, szlovákokból jött létre, ahol jelentős számú magyar nemzeti kisebbség él, a másik alminta viszont észak-szlovákiai lakosokból állt össze, ahol magyarok inkább csak a televízióban láthatók.

A vizsgálat azt mutatta, hogy az együttélés megléte vagy hiánya sok tekintetben befolyásolta a magyarokra vonatkozóan kialakult attitűdöket és sztereotípiákat, bár az alapvető tendenciák mindkét szlovák mintában azonos irányba mutattak.

A szlovák nemzeti ideológia szempontjából kardinális fontosságú, de a magyarokra nézve hátrányos értékítéleteket tartalmazó tételek elfogadása a szlovákok körében teljesen függetlennek bizonyult attól, hogy környezetükben élnek-e magyarok vagy sem. A megkérdezett szlovákok túlnyomó többsége (78–80 %) egyetértésével találkozott az az állítás, miszerint a szlovákok ezer éves szenvedést „köszönhetnek” a magyaroknak. A szlovákok többsége (70%) azzal a váddal is egyetért, amely a magyarokat expansionizmusban marasztalja el. Nem népszerű gondolat az sem, hogy a szlovákok profitáltak a magyarok fejlettebb civilizációjából.

A Dél-Szlovákiában élő szlovákok egyes kérdésekben a magyarokra nézve elítélőbb ideológiai-politikai pozíciót foglaltak el, mint az észak-szlovákiai polgártársaik. Dél-Szlovákiában a szlovákok 70 %-a tartja számon a magyarok által a szlovákok rovására elkövetett igazságtalanságokat, míg Észak-Szlovákiában csak 50 % emleget sérelmeket. (E sérelmek szlovákok által különösen gyakran emlegetett forrása az I. bécsi döntés.)

A közvetlen személyközi találkozások valószínűsége láthatóan befolyásolja a szlovákok magyarokra vonatkozó sztereotípiáját.

6. TÁBLÁZAT

Magyarok sztereotipikus megítélése Szlovákia déli és északi régióiban élő szlovákok körében

	DSZL	ÉSZL
szívélyes – elzárkózó	3, 8	4, 7
barátságos – barátságtalan	3, 6	4, 1
nagylelkű – irigy	4, 1	4, 4
nemzetére büszke – nemzetével szemben közömbös	1, 2	1, 2
kisebrendűségi érzése van – fölényérzete van	6, 0	6, 0
kulturált – kulturálatlan	3, 5	3, 9
szorgalmas – lusta	2, 9	3, 6
nemzetileg toleráns – nemzetileg intoleráns	5, 0	5, 0
rugalmas – makacs	5, 8	5, 9

Forrás: Bordás et al. 1995. Picture 5.

Dél-Szlovákiában jóval pozitívabb kép él a magyarokról, mint Észak-Szlovákiában. A közvetlen személyközi találkozások hiánya mintha negatív irányban fantomizálná a magyarokat. Ugyanakkor figyelemreméltó, és ez összecseng a korábban idézett burgenlandi adattal, hogy a szlovákok a magyarokkal való kapcsolat lététől függetlenül a magyaroknak egységesen nagyfokú nemzeti büszkeséget, a nemzeti érzésből táplálkozó intoleranciát, fölényességet és makacsságot tulajdonítanak.

Még a Dél-Szlovákiában élő szlovákokban is Janus-arcú magyar-sztereotípiák élnek. A szívélyes, barátságos, nagylelkű, szorgalmas magyar egyben makacs, intoleráns, nemzeti hovatartozására büszke és fölényes.

A szlovákiai Márai Sándor Alapítvány égisze alatt Huncsik Péter vezetésével folytatott vizsgálat inspirálta az ELTE Szociológiai Intézet most zajló vizsgálatsorozatát, melynek első szakaszára 1997 őszén Romániában került sor.¹

Sok egyéb mellett, azt is meg akartuk tudni, hogy miként konstruálják meg maguknak a románok a magyar képét a mindennapokban.² A mintába bekerült erdélyi románok száma 716 volt, s kiválasztásuk úgy történt, hogy reprezentálják az Erdélyben élő román lakosságot nem, életkor, iskolai végzettség és település szerint. Hasonló elvek alapján jött létre a magyarok mintája, melynek létszáma 1090 volt.

A románokban élő magyar-sztereotípiát az Edwin Poppe által talált kompetencia és moralitás dimenzióiba eső tulajdonságok felhasználásával vizsgáltuk. Az volt a válaszadók feladata, hogy a kérdőívben felkínált egyes tulajdonságokról meg kellett állapítaniuk, hogy szerintük az adott tulajdonság a magyarok hány %-át jellemzi. Míg a szlovákiai vizsgálatban a kutatók nem választották szét a magyarországi magyarokat és a szlovákiai magyarokat, addig ebben a vizsgálatban a magyarok mindkét csoportjára nézve kértünk értékeléseket.

7. TÁBLÁZAT

Magyar-heterosztereotípiák románok körében (1997)

	magyarországi magyarok	erdélyi magyarok
intelligens, versenyszellemű	43	35
segítőképz, toleráns	56	49
önző, erőszakos	27	29
lusta, tehetetlen	43	50

A 7. táblázatból látható, hogy a kétféle magyar csoport megkülönböztetése a kérdőívben indokolt volt, mert a megkérdezett románok eltérő módon értékelik a magyarokat attól függően, hogy tőlük távol Magyarországon vagy köztük élnek. A távolság megszépíti a magyarokat a románok szemében. Egészében azt mondhatjuk, hogy a román válaszadók óvakodnak az általánosítástól. A magyarokról alkotott sztereotípiák inkább pozitív mint negatív. Az együttélés azonban negativitásra hangol.

Sumner századelejei meghatározása nyomán azt mondhatjuk, hogy az etnocentrizmus minden csoport sajátja. Az etnocentrizmus, a saját csoport teljesítményeinek túlértékelését biztosító szociális összehasonlítási minta. A csoport ezáltal próbálja biztosítani tagjai számára a pozitív azonosságérzés forrásait. Az etnocentrizmus egyben a más csoportoktól való érzelmi távolságtartás eszköze is. Az etnocentrizmus kutatói sokszor csoport önleírásait elemezve még a hetvenes években létrehozták az általános etno-

¹ Az 1997–1999 között zajló Kárpát Project keretében került sor a kutatásra, melyet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a PHARE és az UNESCO támogatott. A kutatásban részt vesz az Utrecht-i Egyetem ERCOMER szervezete, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológiai tanszéke, a dunaszerdahelyi Márai Sándor Alapítvány, a Krakkói Egyetem Európa-központja valamint az ELTE Szociológiai Intézet Kisebbségpszichológiai Tanszéke.

² A vizsgálat persze nem állt meg ezen a ponton, s arra is kiterjedt, hogy miként érzlelik a magyarok a románokat. A vizsgálat eredményeit bővebben tartalmazzák a Társadalmi Riport című 1998-as kötetben, valamint a Limes 1998. októberi számában megjelenő cikkek.

centrizmus modelljét. Ezt a modellt alapul véve megvizsgáltuk, hogy Romániában a magyarok és a románok között milyen mérvű az etnocentrikus alapú szelektív, túlzó, pozitív önértékelés.

Nyolc állítást kínáltunk a megkérdezetteknek, akiknek minden egyes állítás esetében az volt a feladata, hogy nemcsak a magyarokra, hanem a románokra vonatkoztatva, döntsék el, melyik állítást fogadják el, s melyiket nem.

8. TÁBLÁZAT

Etnocentrikus állítások fogadtatása magyarok és románok körében

	Elsősorban a saját nemzetre igaz		Elsősorban a másik nemzetre igaz		Mindkét nemzetre igaz		Egyik nemzetre sem igaz	
	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok	Magyarok	Románok
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelme során, mégis meg tudta tartani azonosságát.	62	76	4	2	32	19	2	3
Csodálatra méltó e nemzet veszély idején megnyilvánuló összetartása.	33	39	19	22	34	32	14	7
Ez a nemzet mindig is a civilizáció élharcosa volt Európában.	57	58	2	5	9	26	32	11
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi nagy tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	41	53	2	1	25	21	32	11
Fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	18	9	31	59	9	32	42	26
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	8	11	41	38	12	14	39	37
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.	4	42	66	16	8	14	22	28
Bármit is állítsanak magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	2	17	64	12	10	15	24	56

A 8. táblázat azt mutatja, hogy mind a románok, mind a magyarok körében igen elterjedt az önsajnálát, mely a nemzeti történelemből a szenvedést, a veszélyeztetettséget, a kudarcokat hangsúlyozza. (Láttuk, hogy ez az attitűd nem idegen a szlovákoktól sem.)

Az így megteremtett negatív összehasonlítási szint bázisán a pusztá megmaradás minősül sikernek és pozitív érzések forrásának.

Kiseb mértékben népszerű mindkét nemzeti csoport körében az azonos dimenzióban megfogalmazott nyílt etnocentrikus állítás, mely a nemzet veszély idején mutatott összetartását ünnepli. Itt már megjelenik két másik mozzanat is; a válaszadók egy része mindkét nemzeti csoportban inkább a másik nemzetnek tulajdonít extra mértékű összetartást, ami éppen úgy jelenthet irigységet mint őszinte elismerést. Ugyanakkor jelentős azoknak az aránya, akik egyik nemzetre sem fogadják el ennek az állításnak az igazságtartalmát.

A kulturális etnocentrizmust két állítással mértük. Bibó Istvántól tudjuk, hogy a kelet-európai kis népek pozitív önértékelésük fenntartása érdekében előszeretettel hivatkoznak az empirikusan nehezen ellenőrizhető kulturális teljesítményekre. Ezek a költői, szépművészeti, színházi stb. teljesítmények mérhetetlenek, összehasonlíthatatlanok, de éppen emiatt alkalmasak arra, hogy az önmagukat veszélyeztetettnek érző nemzeti csoportok számára lelki erőforrásként szolgáljanak. A táblázatból látható, hogy mind a román, mind a magyar megkérdezettek számára vonzó alternatívát jelent a saját nemzetet, mint az európai civilizáció elharcosát, sok zenész, költő, író, tudós produktívát beállítani. Az etnocentrikus variáns, amelynek esetében csak a saját nemzeti kulturális teljesítményeit ismeri el a válaszadó, mindkét nemzeti csoportban azonos, meglehetősen magas arányú elfogadást mutat. Ehhez képest mind a románok, mind a magyarok között kisebbségben vannak azok, akik mindkét nemzet esetében elfogadják a kulturális többleteljesítményre vonatkozó tételt.

Ugyancsak kisebbségben vannak azok, akik mindkét nemzet esetében kétlik a tétel igazságtartalmát.

A pejoratív, a másik nemzetet elmarasztaló, élesen negatív tartalmú állítások az etnocentrizmusnak azt az oldalát mutatják, amelynek segítségével a saját csoport a másik értékeinek tagadása révén próbál pozitív önértékelésre szert tenni.

A pejoratív állítások mindegyike esetében mindkét csoportban elég jelentős azoknak az aránya, akik azt vallják, hogy a szóban forgó állítások egyik nemzetre nézve sem igazak. Ez arra utal – amennyiben a válaszok őszinték –, hogy Romániában 1997-ben mind a magyarok, mind a románok között széles körű a felismerés, miszerint a másik csoport értékeinek el nem ismerése, illetve kétségbevonása a nacionalista konfliktus szításának legbiztosabb módszere, s ettől tartózkodni kell.

Negatív tartalmú állítások esetében etnocentrikus szemszögből nézve az minősül természetesnek, ha a válaszadó a saját csoportjára nézve az adott állítást visszautasítja, de másik csoportra igaznak tartja. Erős nemzeti önkritika jele, ha valaki a saját csoportra elfogad egy pejoratív, értékfosztó állítást, miközben a másik nemzeti csoportot kivonja az állítás érvénye alól.

Önkritikával egy esetben találkozunk. A románok körében viszonylag magas azoknak az aránya, akik a saját nemzeti csoportjukra elfogadják azt a kijelentést, miszerint „kevés olyan nemzet van Kelet-Európában, mely oly sokat beszélt, és oly keveset tett”.

A magyarok körében számottevő önkritikával nem találkozunk. Annál inkább gyakori a románok pejoratív reprezentációja. A haszonlesés, a fecsegés és az anti-európaiság súlyos vádjainak elfogadása a románokkal szemben – nem függetlenül a kisebbségi helyzet által felfokozott kollektív érzékenységtől – nem idegen az erdélyi magyarság körében.

Ezeknek a vádaknak a fordított, a románok által a magyaroknak való tulajdonítása kevésbé gyakori, ami arra utal, hogy a románok körében a másik nemzet bírálata visz-

szafogottabb. Egyetlen, de jelentős kivétel az az állítás, mely a fennhéjázást veti az alanyként behelyettesített nemzet szemére. A románok körében széles körű annak a nézetnek az elfogadása, hogy „a magyar fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék”.

Ezen a ponton a románok magyarokról kialakított sztereotípiája igencsak hasonlít az osztrákok, a szlovákok magyarokról alkotott sztereotíp elképzelésével, melyekről korábban már szóltunk. A bevezetőben cáfoltuk a tükör-metaphora érvényét. Ugyanakkor nem nyilvánítottuk feleslegesnek a nemzeti sztereotípiák vizsgálatát. Remélhető, hogy az olvasót ez a cikk meggyőzte arról, hogy a magyarokra vonatkozó heterosztereotípiák vizsgálata hozzásegíthet a nemzeti önismeret színvonalának emeléséhez, mely mellett oly szenvedélyesen emelt szót egykor Széchenyi, Ady, Babits, Bibó és legutóbb a tragikusan korán elhunyt Szücs Jenő. Szó sincs arról, hogy névértékben igaznak tartjuk a magyarokra vonatkozó heterosztereotípiákat, de mélységesen el kell gondolkoznunk arról, hogy vajon miért látják a magyarokat a szomszéd nemzetek egyoldalú fölényre törekvőnek. Az empátia, a másik helyzetébe való beleélés képessége a mindennapi személyközi kapcsolatok zavarmentes bonyolításának legfontosabb eszköze. Határozottan az a véleményünk, hogy nincs ez másként a nemzetközi kapcsolatokban sem. A másik helyzetébe való beleélés kollektív szinten jóval nehezebb, mint az egyének egymásközi kapcsolatainak szintjén. Ha viszont ez hiányzik, nagyon megnő a hibás cselekvés, a félreértés valószínűsége. Ha hamisnak, igazságtalannak is tartjuk a rólunk másokban kialakult képet, jobb, ha tisztában vagyunk vele, mert ez az alap, melyről elrugaszkodhatunk, amikor kapcsolatokat építünk a másik féllel többek között arra is törekedve, hogy jó kép alakuljon ki benne rólunk.

Más, egyébként teljesen jogosan felvethető kérdés, hogy az empátia akkor igazán hatékony, ha kölcsönös. E cikk terjedelme nem tette lehetővé hogy bemutassuk azokat a vizsgálati eredményeket, amelyek azt mutatják, hogy empátiára nemcsak a magyarok, hanem a velük egy földrajzi térségben élő többi nemzet tagjai is alaposan rászorulnak. Fontos, de nem elég, ha mi tudjuk, hogy más nemzeteik tagjai mit tartanak rólunk, nekik is tudniuk kell, hogy milyen heterosztereotípiák élnek róluk bennünk.

Hol húzódik Európa határa? A fentiek szellemében azt válaszolhatjuk erre a kérdésre, hogy Európa ott végződik, ahol az áthatolhatatlan másság kezdődik.

IRODALOM

- BIBÓ I.: 1986. A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In. *Válogatott tanulmányok*. II. Budapest. Magvető, 185–265.
- BORDÁS, S., FRIC, P., HAIDOVÁ, HUNCIK, P. MÁTHÉ, R.: 1995. *Counter-Proof* The examination of the Slovak-Hungarian relationship with sociological and ethnopsychological methods in Slovakia. Bratislava, Nap
- CSEPELI, GY.: 1987. Csontváz a szekrényben In. *Csoporttudat-Nemzettudat*. Budapest. Magvető, 234–246.
- Csepeli. Gy. Örkény A. Székelyi M.: 1998. Jelentés a Tündérkertből. *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI.
- CSEPELI GY., ÖRKÉNY A., SZÉKELYI M. CSERE G. 1998. „Dunának Oltnak egy a hangja?” *Limes*. 4/1. 93–110.

- CZIGÁNY L.: 1976. A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FRANK, T.: 1976. *The British Image of Hungary 1865–1870*. Budapest, ELTE.
- FISCHER A., LEVENDEL Á.: 1992. *Átéptés alatt*. Közép- és kelet-európai gazdasági és politikai közvélemény-kutatás. Budapest.
- HARTLEY, E. L., HARTLEY, R. E.: 1961. *Social Psychology*. New York, A. Knopf.
- HUNYADY, GY.: 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JESZENSZKY, G.: 1986. *Az elvesztett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában. Budapest, Magvető.
- JUHÁSZ, GY.: 1983. *Uralkodó eszmék Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- KRISTÓ, GY.: 1998. A középkor magyarjai-idegen tükörben. *Tiszatáj*, 4. 4–11.
- LENDVAY, J.: 1996. A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiák. In *Többség-kisebbség*. Budapest. Osiris, 117–160.
- LENDVAY, J.: 1989. Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatos nemzeti sztereotípiák. *Janus*, VI.1. 37–41.
- PHALET, K. POPPE, E.: 1997. 'Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: a study in six Eastern-European countries.' *European Journal of Social Psychology*. vol. 27, 703–723.
- POPPE, E.: 1998. national and ethnic stereotypes in Central and Eastern Europe. A study among adolescents in six countries. Utrecht. PhDissertation.
- SZEKFŰ, GY.: 1939. (szerk.) *Mi a magyar?* Budapest.

ÁGOSTON VILMOS

Az ujjadat add nekem

NEMZETSTRATÉGIAI GONDOLOTOK A KÉTLÉPCSŐS INTEGRÁCIÓRÓL

Egy japán példabeszéd szerint, elhagyatott tájon utazik a vándor a hegyekben és találkozik az éhező remetével. Megsajnálja a remetét és enni ad neki. Az hálából rámutat egy kőre és a kő menten arannyá változik. Amikor a remete látja, hogy ettől a vándor nem derül jobb kedvre, megkérdi, mi a baj? – Túl kicsi – feleli szomorúan a vándor. Erre a remete előzékenyen egy nagyobb szikladarabra mutat. Az is arannyá változik. Amikor látja, hogy az ember továbbra is szomorú, megkérdi, vajon mire lenne szüksége a vándornak, ha már ez a temérdek aranyajándék nem elég neki?

– Az ujjadat add nekem! – feleli a vándor.

Ehhez a történethez teszi hozzá William Costello, aki a második világháború után látogatta meg Japánt, hogy „a japánok nem elégednek meg egy kockacukor nagyságú arany demokráciával, bármekkora is legyen az. Ők meg szeretnék szerezni a demokráciakészítés minden titkát”.¹ Mintha ezt a történetet kimondottan nekünk, kelet-közép-

¹ William Costello, *Democracy vs. Feudalism in Post-War Japan*, Itogaki Shoten, Tokio, 1948. 2.